

Ses Olaylarının Sınıflandırılması Üzerine (Balkan Türk Ağızları Malzemesinde)

Prof. Dr. Vugar SULTANZADE
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
Gazimağusa/KKTC
vugar.sultanzade@emu.edu.tr

ÖZET

Ses olayları, sesin kelimede belli bir konumda bulunması sebebiyle veya söylem içinde seslerin birbirine tesiri sonucu ortaya çıkan fonetik ve fonolojik değişikliklerdir. Dilin gelişiminde ve dilde tarihsel değişimlerde ses olayları önemli rol oynamaktadır. Hem yazılı dille konuşma dili, hem de ölçünlü dille ağızlar arasındaki farkları araştırmak ve ortaya çıkarmak ses olaylarına değinmeden mümkün değildir. Bu yüzden Türkçe gramer kitaplarında ses olaylarının özelliklerinin tasvirine ve türlerinin belirlenmesine yer ayrılmakta ve sesbilgisi derslerinde bunların öğretilmesine önem verilmektedir. Ancak ses olayları sınıflandırılırken, Türkçe dilbilgisi kitaplarında yol verilen hatalar, ses olaylarının öğretimini belli ölçüde zorlaştırmaktadır. Bildirinin amacı, bu hatalara dikkat çekmek, onların sebeplerini göstermek ve ses olaylarının mantık açısından tezatlı olmayan bir sınıflandırmasını öne sürmektir. Ses olaylarına konuşma dilinden ve bütün ağızlardan örnekler göstermek mümkündür, ancak kongrenin konusu dolayısıyla malzeme, Balkan Türk ağızlarıyla sınırlı tutulmuştur.

Anahtar kelimeler:

Ses olayları, sınıflandırma, Balkan Türk ağızları

ABSTRACT

On Classification Of Sound Changes (On The Material Of The Balkan Turkish Dialects)

Sound changes are phonetic phonological changes that occur due to the position of sounds in the word or due to the interaction of sounds in the phrase. Sound changes play an important role in the evolution of languages and in the historical changes of a language. It is impossible to explore and bring to light the differences between the written and spoken languages as well as between the standard language and its dialects if you do not consider sound changes. That is why Turkish grammar books classify and describe the features of sound changes and they are given importance in the instruction of phonetics. However, the mistakes in the classification of sound changes make some difficulties in their teaching. The aim of the presentation is to draw attention to these mistakes, to show their sources and to suggest a logical classification of sound changes. It is possible to show sound changes examples

from the spoken language and all Turkish dialects, however, because of the subject of the congress, the material is limited to the Balkan dialects.

Key-words:

Sound changes, classification, Balkan Turkish dialects.

**SES OLAYLARININ SINIFLANDIRILMASI ÜZERİNE
(BALKAN TÜRK AĞIZLARI MALZEMESİNDE)**

Ses olayları, sesin kelimedede belli bir konumda bulunması sebebiyle veya söylem içinde seslerin birbirine tesiri sonucu ortaya çıkan fonetik veya fonolojik değişikliklerdir. Dilin gelişiminde ve dilde tarihsel değişimlerde ses olayları önemli rol oynamaktadır. Hem yazılı dille konuşma dili, hem de ölçünlü dille ağızlar arasındaki farkları araştırmak ve ortaya çıkarmak ses olaylarına değinmeden mümkün değildir. Bu yüzden gramer kitaplarında ses olaylarının özelliklerinin tasvirine ve türlerinin belirlenmesine yer ayrılmakta ve sesbilgisi derslerinde bunların öğretilmesine önem verilmektedir. Ancak ses olayları sınıflandırılırken, Türkçe dilbilgisi kitaplarında yol verilen hatalar, ses olaylarının öğretimini belli ölçüde zorlaştırmaktadır. Bildirinin amacı, bu hatalara dikkat çekmek, onların sebeplerini göstermek ve ses olaylarının mantık açısından tezatlı olmayan bir sınıflandırmasını öne sürmektir. Ses olaylarına konuşma dilinden ve bütün ağızlardan örnekler göstermek mümkündür, ancak kongrenin konusu dolayısıyla malzeme, Balkan Türk ağızlarıyla sınırlı tutulmuştur. Örnekler, Hafız 1979; Gülensoy 1987; Mollova 1973-74 ve Mollova 1977-78'den alınmıştır.

Ses olayları sınıflandırılırken yapılan hatalardan biri, ses olayı türlerinin hiyerarşik düzene sahip olduğunun doğru değerlendirilmemesidir. Herhangi bir ses olayı türünün muhtelif çeşitleri olabilir. Bu çeşitlerin bir alt tür olduğunu gözardı edip ana türle aynı sırada takdim etmek yanlıştır. Meselâ, Türk gramerciliğinde bir ekol olan M. Ergin'in (2000: 50-54) *Türk Dil Bilgisi* kitabında ses hadiseleri adı altında *ses türemesi, konsonant düşmesi, orta hece vokalinin düşmesi, orta hece vokalinin değişmesi, vokal birleşmesi, yer değiştirme, başta konsonant türemesi, hece düşmesi, iki vokalın yan yana gelmesi, konsonant ikizleşmesi, benzeşme, aykırılışma, yuvarlaklaşma* olarak sıralanan ses olayları, başta ünsüz türemesiyle ses türemesini iki farklı tür olarak sunmaktadır. Ancak bu ikisini aynı sırada ele almak mantıken doğru değildir: M. Ergin'in başta konsonant türemesine verdiği *inmek - yinmek, ayva - hayva* örnekleri aynı zamanda ses türemesi örnekleridir. Ortada veya sonda ünsüz türemesi gibi, başta konsonant türemesi ses türemesinin alt türlerindedir.

Ses türemesinin ayrı bir ses olayı gibi gösterildiği sınıflandırmada, ses düşmesi olayına da aynı statüde yaklaşılması beklenir. M. Ergin ise sınıflandırmasında genel bir ses düşmesi olayı yerine, onun çeşitleri olan konsonant düşmesi ve orta hece vokalini düşmesi hadiselerine yer vermiştir. Bu, meseleye sistemli bir yaklaşım olarak görülemez. Ayrıca, orta hece vokalinin düşmesinden söz açılıp da, başka pozisyonlardaki ünlü düşmelerinin hangi ses olayı kategorisine

ait olduğunun gösterilmemesi, bu sınıflandırmanın eksikliklerindedir. Bu sınıflandırmanın kapsayıcı olması ilkesine aykırıdır.

Ses olayları sınıflandırılırken yapılan en yaygın hata, benzeşme (asimilasyon) ve benzeşmezlik (aykırılışma, başkalaşma, disimilasyon) olaylarının diğer ses olayları ile aynı sıraya dahil edilmesidir. Benzeşme ve benzeşmezlik ile yuvarlaklaşma, düzleşme veya ötümlüleşme, ötümsüzleşme gibi ses olayları aynı paradigma içinde ele alınmamalıdır, çünkü aralarında bütünüleyici dağılım ilişkisi yoktur. Meselâ, S. Eker'in (2002: 222) yuvarlaklaşma için gösterdiği *baba > buba, hamî:r < hamur, di.va:r < duvar* ve H. Şahin'in (2003: 43) ötümsüzleşmeye verdiği *akca > akça* örnekleri aynı zamanda benzeşme örnekleridir. Hâlbuki bir ötümlüleşme veya ötümsüzleşme olayının aynı zamanda ses türemesi, ses düşmesi veya metatez olması mantiken imkânsızdır çünkü bütünüleyici dağılım içindedirler. Benzeşme ve benzeşmezlik ise öyle değildir. Bunun sebebi, onların aşağıda açıklaması verilen sınıflandırma ölçütlerinin farklı olmasıdır.

Ses olaylarının ortaya çıkmasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki, seslerin kelimedeki konumu ve bulunduğu hecenin özellikleridir. Dilden dile değişiklik gösteren fonolojik sistemler belli seslerin kelimenin belli pozisyonlarında (kelime başı, kelime sonu, hece başı, hece sonu, vurgulu hece, vurgusuz hece, vs.) bulunmasına kesinlikle veya kısmen izin vermez. Meselâ, hece başında iki ünsüzün yan yana gelmesi veya kelime sonunda ötümlü süresiz ünsüzlerin kullanılması Türkçenin fonolojik sistemine özgü değildir. Eğer bir ses, morfem birleşmeleri sonucu kendisi için karakteristik olmayan bir konuma düşerse veya alıntı kelimelerde böyle bir pozisyonda bulunursa, genellikle değişime maruz kalır ve bir ses olayı meydana gelir.

Ses olaylarının ikinci sebebi ise seslerin birbirine tesiridir. Kelimede sesler ara verilerek teker teker söylenmez, bir sestem diğerine geçiş saliseler içinde olur. Bundan dolayı sesler arasında etkileşim kaçınılmaz hâle gelir ve seslerin, onların özelliklerinin değişmesi boy gösterir.

Birinci sebep genellikle fonolojiktir, dil ile, daha doğrusu, dilin ses sistemiyle ilgilidir; ikinci sebep ise genellikle fonetiktir, söz ile ilgilidir.

Yukarıda gösterilen iki sebebe bağlı ortaya çıkan ses olayları ayrı ayrılıkta değerlendirilmeli ve sınıflandırılmalıdır. Dolayısıyla, ses olaylarını iki genel gruba ayırmak gerekir: 1) konumla ilgili olanlar, yani sesin kelimedeki pozisyonundan kaynaklananlar; 2) etkileşimle ilgili olanlar, yani seslerin birbirine tesiri sonucu meydana gelenler (krş.: Golovin 1983: 48).

Konumla ilgili olan ses olayları

Konumla ilgili olan ses olaylarının sınıflandırma ölçütü ve bu olayların sırasına nelerin dahil edilmesi gerektiği sorusu, genel anlamda değişim türleri göz önünde bulundurularak cevaplanabilir, çünkü ses olayları sonuç itibarıyla seslerin değişmesidir. Bir nesnenin değişmesi demek, onun parçalarının aşağıdakilerden en az birine maruz kalması demektir:

1. Parçaların nicelik itibarıyla değişmesi, yani, a) yeni parçaların ilave edilmesi, veya b) mevcut olanların yitmesi;
2. Parçaların nitelik itibarıyla değişmesi;
3. Parçaların kendi aralarında yer değiştirmesi.

Buna uygun olarak, ses olaylarının temel türleri, a) ses türemesi, b) ses düşmesi, c) ses değişmesi ve d) yer değiştirme (metatez) olarak sınıflandırılabilir. Bunların her birinin de alt türleri vardır.

Ses türemesi, kelimedeki ilave sesin ortaya çıkmasıdır. Bu sesin niteliğine göre ses türemesi, ünlü türemesi ve ünsüz türemesi olarak ikiye ayrılır. Her iki alt türe Balkan Türk ağızlarından çok sayıda örnek vermek mümkündür.

Ünlü türemesi: *ila:zım < lazım, ilaw/ulaw/ilaf < laf, ira:zı < razı, erecep < Recep, hücere (Priştine, Prizren) < hücre, ziçır < zıkr, vb.*

Ünsüz türemesi: *yoksam < yoksa, çünküm < çünkü, maşrapa/naşrapa < maşrapa, barem < bari, cenek (Priştine, Prizren) < gene, çelembek (Priştine, Prizren) < kelebek, vb.*

Türeyen sesin kelimedeki yeri ölçüt olarak alındıkta ise ses türemesinin aşağıdaki alt türleri sınıflandırılabilir:

- a) Ön ses türemesi: *ilimon < limon, ilisan (Borima) < nisan, urus < Rus, urum < Rum, vs.*
- b) İç ses türemesi: *tılsım (Priştine, Prizren) < tılsım, beligrat < Belgrad, mükmün < mümin, batlak < batakl, şeriyat < şeriat, vs.*
- c) Son ses türemesi: *dokturu/doptiri < doktor, kayrık < gayrı, bekim < belki, vs.*

Ses türemesinin daha detaylı sınıflandırılması istendiği takdirde, her iki ölçütten istifade edilerek, başta ünlü türemesi, sonda ünsüz türemesi vs. şekillerde alt türler ayrılabilir.

Ses düşmesi olayı, ses türemesi gibi, seslerin nicelik bakımından değişmesidir. Ancak burada kelimedeki seslerin sayısı artmaz, azalır. Ses düşmesi ses türemesinin tersidir ve bunların alt türleri paralellik gösterir. Düşen sesin niteliğine göre, söz konusu ses olayının ünlü düşmesi (*orada > orda, buraya > burya, nereye > nerye, önüne > önne, hazine > hazne*) ve ünsüz düşmesi (*her > er, hasta > asta, hesap > esap, ahbap > abap, şeyh > şeh, inşallah > işalla*) gibi çeşitleri vardır. Kelimenin hangi kısmında ses kaybı yaşandığına bağlı olarak, ses düşmesinin ön ses düşmesi (*ısrırgan > sırgan, işte > šte, imece > meci, ihlamur > flamur, haber > aber, hava > ava, hep > ep*), iç ses düşmesi (*acaba > acba, ne zaman > nezman, ihtiyar > itiyar, ejderha > ejdera, meydan > midan, peynir > pinir*) ve son ses düşmesi (*sabah > saba, nikâh > niça, bırak > bıra, üvey > ügi, maşallah > maşalla*) alt türlerini ayırmak da mümkündür. Bir dili veya ağızı betimlerken, gerekirse, başta ünlü düşmesi, başta ünsüz düşmesi, sonda ünsüz düşmesi gibi daha detaylı alt türlere başvurulabilir.

Bazen kelimedeki bir değil, birden fazla sesin düştüğü görülür. Eğer düşen sesler, değişime maruz kalan kelimedeki hece oluşturursa, bu ses olayına *hece düşmesi* (*hece yutulması, haploloji*) denir. Hece düşmesine Balkan Türk ağızlarından örnekler:

- azıcık > acık;*
- fasulye > pasul (Priştine, Prizren);*
- gramofon > grafon;*
- jandarma > candar;*
- kaynana > gayna;*
- ne kadar > neka;*

o kadar > oka.

Hece düşmesini prensip itibarıyla ses düşmesinin bir alt türü olarak kabul etmek mümkündür. Ancak literatürde ondan genellikle ayrı bir ses olayı gibi bahsedilmektedir. Kendine has birtakım özellikleri olduğu için hece düşmesi ses düşmesinden ayrılabilir. Yalnız her hece azalmasını hece düşmesi olarak görmek doğru değildir. Eğer hece sayısının azalması bir ünlünün düşmesinden kaynaklarsa bu, hece düşmesi değildir. Meselâ, hece düşmesine örnek olarak gösterilen *dirilik > dirlik, ilerile > ilerle, oyuna > oyna* (Eker 2002: 227) değişimleri aslında ünlü düşmesi olaylarıdır. Aynı ses olayı gibi görülen *pazar ertesi > pazartesi* ve *cuma ertesi > cumartesi* örneklerinden yalnız birincisi, *er* hecesi yutulduğundan dolayı hece düşmesidir.

Ses değişmesi olayı, kelimedeki bir sesin yerini başka sesin alması hadisesidir. Genellikle değişen sesle yeni ses birçok yönden birbirine benzer sesler olur. Yeni sesi değişen sesteki ayıran fark, ses değişmesinin alt türlerini belirler. Ayırıcı özelliklere dayanan bu alt türlerin Balkan ağızlarında da görülen bir kısmı aşağıdakilerdir:

Daralma. Türk ağızlarında genellikle ilk heceden sonra görülür: *horuz < horoz, dohtur < doktor*, vs. Balkan Türk ağızlarında, ayrıca, kelimenin ilk hecesinde geniş ünlülerin daralması tipik özelliklerdendir: *buas < boğaz, buynuz < boynuz, bübrek < böbrek, cümlek < gömlek, kuva < kova, lilek < leylek, sirit < şerit, süle < söyle, ulak < oğlak, ülç < ölç, üren < öğren*, vs.

Genişleme, dar ünlünün yerini geniş ünlüye bırakması olayıdır. Genişleme olayına özellikle Priştine ve Prizren bölgelerinde sık tesadüf edilmektedir. Bu, kelimenin genellikle ikinci hecesinde boy gösterir: *barot < barut, çocuk < çocuk, dokon < dokun, dokos < dokuz, koyon < koyun, otos < otuz, topoz < topuz, vapore < vapur, yonos < yunus*, vs.

Öndamaksillaşma. Kahn ünlülerin yerini ince ünlülere bırakması şeklinde gerçekleşen bu olay, Balkan Türk ağızlarında daha çok ilk hecede görülür: *biçak < bıçak, çiban < çıban, çirak < çırak, düa/düva < dua, müftaç/mütaç < muhtaç, mürat < murat, sınır < sınır*, vs.

Artdamaksillaşma olayında ince ünlü yerine kalın ünlü kullanılır: *ecallı < ecelli, ecnabi < ecnebi*, vs.

Düzleşme ve yuvarlaklaşma. Bunlardan birincisi, yuvarlak ünlülerin düzleşmesi (*birda < burada, sıs < sus, yımırta < yumurta*), ikincisi ise, tam tersi, düz ünlünün yuvarlak hâle gelmesi olayıdır: *hüzmeçar < hizmetkâr, südük < sidik*.

Uzama ve kısalma. Uzama, kısa ünlünün nisbeten daha uzun sürede söylenmesi (*yanındaki > yanında:kı* (Ostrec), *maşer > ma:şer*), kısalma ise uzun ünlünün telaffuz süresinin azalmasıdır: *a:hiret > ayret, a:teş > ateş*, vs.

Ötümlüleşme ve ötümsüzleşme. Bu olaylardan ilki, ötümsüz ünsüzlerin ötümlüye, ikincisi ise ötümlü ünsüzlerin ötümsüz karşıtlarına dönüşmesidir. Süreksiz ünsüzlerde ötümsüzleşme, Türkçede kelime sonunda tipik olaydır. Kelime başında ise hem ötümlü hem de ötümsüz ünsüzler mevcuttur, ancak Balkan Türk ağızlarında birçok kelime bu açıdan ölçünlü dilden farklılık gösterir: *barmak < parmak, garğa < karga, gırbaç < kırbaç, gurşum (Rozino) < kurşun, dan < tan, dara- < tara-, dath < tath, dawşan < tavşan, va:re < fare, vıdan < fıfan, vikir < fikir, viyat < fiyat, zebep < sebep, zewda < sevda; kam < gam, kaz/kas < gaz*,

kurbet < *gurbet*, *pekçi* < *bekçi*, *pesle-* (Borima) < *besle-*, *tik-* < *dik-*, *töş* < *döş*, *türt-* < *dürt-*, *türüst* < *dürüst*, vs.

Süreklileşme ve süreksizleşme. Bu iki ses değişmesi türü de birbirinin zıttıdır. Süreklileşme, süreksiz ünsüzün yerini süreklinin alması (*haçan* 'ne zaman' < *kaçan*, *awşam/ayşam* < *aşam*, *otomofil* < *otomobil*); diğeri ise sürekli ünsüzün süreksizleşmesidir (*payton* < *fayton*, *pasul/pasule* < *fasulye*, *birıldak* < *fırıldak*, *bagla-* < *bağla-*, *düğün* < *düğün*, *ogul* < *oğul*, *yogurt* < *yoğurt*).

Yer değiştirme (göçüşme, metatez), kelimedeki bir sesin başka sesle yer değiştirme olayıdır. Bu olay, iki ünsüzün özelliklerinin birbirini etkilemesiyle değil, konumlarının telaffuzu kolaylaştıracak şekilde değişmesiyle ilgilidir. Yer değiştirmenin iki alt türü vardır: yakın metatez ve uzak metatez. Yakın metatezde yer değiştirm sesler yan yana bulunur; meselâ: *çölmek* < *çömlek*, *gölmek* < *gömlek*, *dewriş* < *derviş*, *melvit* < *mevlit*, *sorna* < *sonra*, *kırımzi* (Priştine, Prizren) < *kırmızı*, *sarımsak* < *sarımsak*. Uzak metatezde yer değiştirm sesler arasında başka ses veya sesler olur: *güvencir* (Rozino) < *güvercin*, *salıngaç* < *salıncak*, *kılancik* (Prizren) < *kırlangıç*, vs.

Etkileşimle ilgili olan ses olayları

Ses olaylarının ikinci grubunu teşkil eden etkileşimle ilgili olanlar, kelime içinde bir sesin başka sese tesirinden kaynaklanır. Bu seslerin özelliklerinin birbirine yakınlaşması veya birbirinden uzaklaşması, söz konusu ses olaylarının sınıflandırma ölçütüdür. Bu olaylarda da seslerin değişimi nitelik veya nicelik itibarıyla olur. Nitelik açısından benzeşme ve benzeşmezlik, nicelik açısından ise ikizleşme ve tekleşme ayrılır.

Benzeşme, terimden de belli olduğu üzere, kelime içinde bir sesin başka bir sese tamamen veya kısmen benzemesi olayıdır. Benzeşme türlerinin sınıflandırılması, etkileyen sesle etkilenen ses arasındaki ilişkilerin farklı yönlerini yansıtan ölçütlere dayanarak yapılmaktadır. Benzemenin derecesine göre, tam benzeşme (meselâ, *yazsın* > *yassın*, *buzsuz* > *bussuz*, *mümin* > *mümün*) ve yarı benzeşme (*menfaat* > *memfat*, *cümle* > *cümne*); etkileyen ve etkilenen seslerin sırasına göre, ilerleyici benzeşme (*dinle-* > *dinne-*, *mürşit* > *mürşüt*) ve gerileyici benzeşme (*minber* > *mimber*, *tuzsuz* > *tussuz*); bu seslerin arasındaki mesafeye göre, yakın benzeşme (*ormanlık* > *ormannık*, *kanlı* > *gannı*) ve uzak benzeşme (*vakit* > *vakt*, *kestane* > *çestene*) türleri ayrılmaktadır.

Türk gramer kitaplarında pek değinilmeyen uyuşma (accomodation) olayını da benzeşmenin bir türü olarak görmek mümkündür, çünkü burada da bir sesin başka sese benzemesi, özelliklerinin onun özelliklerine uyması söz konusudur. Bunların arasında fark şudur: Normal benzeşmede, etkilenen fonem etkileyenin tesiriyle başka foneme dönüşür, uyuşma olayında ise etkilenen ses değişse de bu, fonem değil, allofon değişikliği olur. Meselâ, *torin* 'torun' ve *tene* 'tane' kelimelerinde *t* foneminin değişik özelliklerde iki farklı allofon olarak ortaya çıkmasının sebebi yanındaki ünlüdür. Birinci kelimedede [*t*] ünsüzü [*o*] sesinin tesiriyle kalın, yuvarlak; ikinci kelimedede ise [*e*] sesinin etkisiyle ince, düz olarak telaffuz edilir.

Benzeşmezlik olayında, benzeşmeye kıyasla ters yönde gelişen bir ses değişmesi söz konusudur. Bu ses olayı, kelime içindeki iki benzer veya aynı sestem birinin değişerek aykırı özellik kazanması olayıdır. Benzeşmezliğin de ilerleyici

(*haydut* > *hayduk*, *künk* > *künt*), gerileyici (*berber* > *belber*, *fincan* > *filcan/vilican*); yakın (*nesne* > *neste*) ve uzak (*sekreter* > *sekneter*, *nişan* > *lişan*) türlerinden bahsedilmektedir.

İkizleşme ve **tekleşme** ses olayları sınıflandırmalarının hemen hepsinde yer almaktadır (Coşkun 2000: 29, Eker 2002: 228, Şahin 2003: 42; vb.). Bu iki olay da bir genel ses hadisesinin iki farklı yüzüdür. İkizleşme, bir ünsüzün iki kez veya telaffuz süresi uzatılarak söylenmesi olayıdır. Tekleşme olayı ise, ikiz ünsüzden birinin düşmesi sonucunda meydana gelir. Her iki ses olayının genel sebepleri, ünsüzün kelimedeki konumundan ziyade, seslerin etkileşimidir. Bir ünsüzün ikizleşmesine yanındaki ünlünün kısalması, vurgu vs. sebep olabilir. Meselâ, "Arapça kökenli *züca:ciye* ve *cüza:m* sözcüklerindeki uzun ünlüler kısalırken, kendilerinden önceki /c/ ve /z/ ünsüzlerini ikizleştirerek söyleyişte *züccaciye* ve *cüzam* şekillerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır" (Eker 2002: 228). Aynı şekilde *sa:de* kelimesi Özbekçede *sadde*, *ma:sum* kelimesi Kütahya ağzında *massum* şekline dönüşmüştür. Eski Türkçede 50 sayısını belirten *elig* kelimesinde /g/ sesinin zamanla düşmesi, kendisinden önceki ünlünün uzamasına sebep olmuş, daha sonraları bu ünlünün kısalmasıyla yanındaki /l/ ünsüzü ikizleşerek, *elli* biçimi meydana gelmiştir.

Seslerin kelimedeki konumu ve birbirini etkilemesi ses olaylarının temel sebepleridir. Ancak ses olayları çağrışım sebebiyle veya psikolojik, tarihsel vs. nedenlerle de ortaya çıkabilir. Meselâ, bazıları *bakkal*, *nakkaş* gibi kelimelerin çağrışımıyla *rakam* kelimesini *rakkam* olarak söyler. *Fen*, *his*, *zam*, *zan* gibi köklerin son ünsüzünün ünlüyle başlayan ek aldığıda ikizleşmesi, ünlü sesin tesirinden ziyade, kelimelerin orijinal biçiminin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu kelimeler, belli olduğu üzere, kaynak dil olan Arapçada *fenn*, *hiss*, *zamm*, *zann* şeklindedir. Somut sebep ne olursa olsun, yukarıdaki örneklerde ses olayı ikizleşmedir.

İkizleşme sonucunda bir ünsüzün yanında ona benzer, daha doğrusu, onunla aynı olan ikinci bir ünsüz ortaya çıkar; tekleşme olayında ise çift ünsüzden birinin kaybolmasıyla benzerlik ortadan kalkar. Bu yönden, ikizleşme ve tekleşme, sırasıyla benzeşme ve benzeşmezliğe bir benzerlik gösterir. Aralarındaki fark, yukarıda not edildiği gibi, ses değişiminin ikizleşme ve tekleşmede nicelik, benzeşme ve benzeşmezlikte ise nitelik açısından olmasıdır.

İkizleşme Balkan Türk ağızlarında nadir görülen olaydır. *küçükük* > *küçük*, *ell'an* > *el'an*. Bu ağızlarda ilizleşmeye verilen *pällik* < *pahalılık*, *sännen* < *sen(i)n (i)len* örnekleri (Gülensoy 1987: 126), aslında çeşitli ses olayları sonucunda iki ünsüzün yan yana gelmesi hadisesidir, ikizleşme değildir.

Tekleşme olayı Balkan ağızlarında daha yaygındır. Bu ses olayına aşağıdaki örnekleri gösterebiliriz: *affet* > *afet* (Pristine, Prizren), *aleyhisselam* > *aleyselam*, *dükkan* > *dükan*, *evvel* > *evel*, *Hıdırelles* < *hıdırles* (Pristine, Prizren), *hürriyet* > *hüriyet* (Pristine, Prizren), *kuvvet* > *guvet*, *muallim* > *ma:lim*, *muhabbet* > *ma:bet*, vb.

Sonuç ve değerlendirmeler

Ses olayları bir açıdan ses türemesi, ses düşmesi, ses değişmesi ve yer değiştirme; başka bir ölçüte göre, benzeşme, benzeşmezlik, ikizleşme ve tekleşme olarak sınıflandırılabilir. Birinci grubu oluşturan olaylar genellikle seslerin kelimedeki konumundan, ikinci grubu teşkil eden olaylar ise genellikle seslerin etkileşiminden kaynaklanır. Ses değişmesi ve yer değiştirme dışındaki olaylar arasında, ses değişmesinin de alt türleri arasında zıtlık ilişkileri vardır: ses türemesi - ses düşmesi, benzeşme - benzeşmezlik, ikizleşme - tekleşme, yuvarlaklaşma - düzleşme, uzama - kısalma, ötümlüleşme - ötümsüzleşme vb.

Bazı kitaplarda yukarıda yer almayan ses olaylarından da bahsedilmektedir. Bunlar ya yukarıdaki ses olaylarının bir türüdür, meselâ, erime (*yaralıg > yaralı*), yutulma (*kapgak > kapak, orgak > orak*) terimleriyle adlandırılan olaylar (Şahin 2003: 43), parantezde verilen örneklerden görüldüğü gibi, ses düşmesinden ibarettir; ya da *kaynaşma* gibi terimlerle birden fazla ses olayı sonucunda ortaya çıkan örneklere (*çehar+yek > çeyrek, çep+rast > çapraz* vs.) verilen isimdir.

Birinci grubu oluşturan ses olayları temeldir, çünkü kapsayıcıdır, buradaki terimler dildeki bütün ses olaylarını karşılamak için yeterlidir. İkinci gruptaki olayları bile prensip olarak buraya indirgemek mümkündür: Benzeşme ve benzeşmezlik sonuç itibarıyla ses değişmeleridir, ikizleşme ve tekleşme de sırasıyla ses türemesi ve ses düşmesinin çeşitlerinden biri olarak algılanabilir. Ancak bu ses olaylarının kendine has özelliklerinin bulunması, sınıflandırma ölçütlerinin farklılığı, yaygınlık dereceleri, ilgili kavramların ve terimlerin oturmuş olması, pratikte böyle bir indirgemeyi yararlı kılmaz. Doğrudur, *buzsuz > bussuz*, gibi bir örnekte benzeşme neticesinde ötümsüzleşme olur. Ancak her benzeşme böyle değildir. Çoğu zaman benzeşme veya benzeşmezlik sonucunda sesin iki ve daha fazla özelliği değişir. Meselâ, *esvap > espap* olayı sadece ötümsüzleşme değil, aynı zamanda süreksizleşme ve dudaksılaşma örneğidir. Bu yüzden, benzeşme ve benzeşmezlik olaylarını ses değişmesinden ayrı olarak ele almak sadece teorik açıdan değil, pratik açıdan da gereklidir. İkizleşme ve tekleşmeye gelince, bunlar basit bir ses türemesi ve ses düşmesi değildir. Özellikle sürekli ünsüz söz konusu olduğunda, ikizleşme yeni bir sesin ortaya çıkmasından ziyade, mevcut sesin telaffuz süresinin uzaması, tekleşme de kısalma olarak algılanabilir. Dolayısıyla, ikizleşme ve tekleşme, bakış açısına göre bir yandan ses türemesi ve ses düşmesine, öte yandan, uzama ve kısaltmaya benzeseler de, aslında kendilerine has özellikleriyle bunların hepsinden farklıdırlar ve ayrı ele alınmaları gerekir.

Kaynakça

- Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
Eker, Süer (2002), *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
Ergin, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
Hafız, Nimetullah (1979), "Kosova Mitroviçasi, Vuçitırın ve Priştine Türk Ağızlarının Başlıca Özellikleri," *ÇEVREN*, VI (1-2), 75-91.
Golovin, B. N. (1983), *Vvedenie v Yazıkoznanie*. Moskva: Vısşaya Şkola.